

De duivenpoort bij het Oude Slot

Marloes van Buuren

Als je vanaf de Ir. Lelylaan door de poort het terrein van het Oude Slot oploopt, zie je in een rechte lijn daarachter de duivenpoort liggen. Dit van oorsprong 17de-eeuwse gebouwtje heeft de laatste honderd jaar allerlei functies gehad. Maar werden er ooit ook daadwerkelijk duiven gehouden?

▲ De duivenpoort, gezien vanuit het zuidoosten, met links op de achtergrond de Vredesbrug (Pons Pacis) en rechts het rechterbouwhuis (Nederhuys) van het Oude Slot. Foto 2021.

Vroege beschavingen als die van de Mesopotamiërs, de Feniciërs en de oude Egyptenaren hielden zich al bezig met het houden van duiven. Ze aten hun vlees, gebruikten de mest en de duiven brachten boodschappen over. Ook nu zijn duiventorens in landen als Egypte nog heel gebruikelijk.

In Nederland was het houden van duiven vanaf de middeleeuwen voorbehouden aan de adel en de geestelijkheid. Het behoorde tot de heerlijke rechten. Er werden verblijven gebouwd waarin de

duiven konden nestelen, vaak op strategische locaties bij landhuizen, kastelen en kloosters. De duiventillen, -torens en -poorten waren een teken van welvaart en macht. Ze varieerden van bescheiden houten constructies tot gemetselde, prachtig versierde duiventorens en duivenpoorten. Meestal hadden ze meerdere invliegopeningen, soms tientallen. En dat is precies de eerste vraag bij de duivenpoort van het Oude Slot. Die lijkt helemaal geen invliegopeningen te hebben.

► De duiven-slagpoort van de Uniastate in Beers (Friesland) dateert uit 1616. In de top van de gevel zitten 27 invliegopeningen. Duivenslag betekent dat de vogels er wel in kunnen vliegen, maar niet meer eruit.

Duiven bovenin

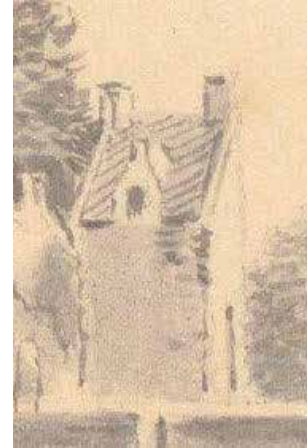
Duiventorens in oosterse landen zijn aan de binnenkant van hoog naar laag voorzien van ruimtes waarin duiven kunnen nestelen. In Nederland is daarvan een enkel voorbeeld, maar bij de meeste duiventorens, duivenpoorten en duivenzolders werd alleen het bovenste deel benut voor duiven. De ruimte eronder had een plafond en diende bijvoorbeeld als stal. Met een ladder naar een deurtje in de gevel of door een luik in de vloer kon je bovenin bij de duiven komen.

Bij gemetselde duivenverblijven zit bij ieder duivengat aan de onderkant een vliegsteen. Die iets uitstekende baksteen biedt de duiven een goede aan- en afvliegplaats. Bij houten hokken is het een horizontaal plankje. Duiven werden soms gehouden voor de sier, maar veel vaker voor het vlees en

voor de mest. Duivenmest bevat veel stikstof en werd vooral gebruikt voor fijne teelten, zoals tabak, hennep en pompoenen. De mest is vrij scherp en werd daarom soms gemengd met andere stoffen. In de 17de eeuw werden er prachtige pronkpasteien met duif gemaakt, maar er waren ook eenvoudigere gerechten. Uit de 18de eeuw zijn recepten bewaard gebleven voor geroosterde en gestoofde duif, duivenragout en soep met duif.

Een hoge poort met dakkapel

Adriaan Pauw was vanaf eind 1620 eigenaar van het Huis te Heemstede en liet het in de jaren daarna verfraaien en uitbreiden met onder meer ook nieuwe toegangspoorten. Voor het vroegere uiterlijk van de duivenpoort moeten we het hebben van een beperkt aantal

▲ V.l.n.r. een uitsnede uit het schilderij van Gerrit Berckheyde (1667, noordwestgevel), uit een tekening van Abraham de Haan (1725, zuidwestgevel) en uit een tekening van Hendrik Spilman (datering 1740-1784, zuidwestgevel). Bij Berkheyde is aan de rechterkant van het dak een puntje te zien van de dakkapel.

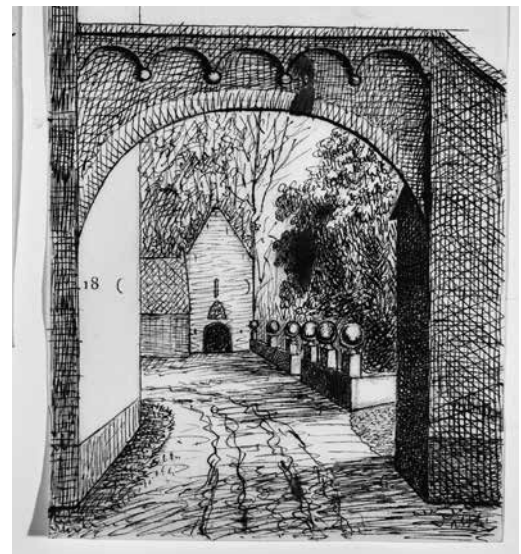
afbeeldingen. Een heel vroege afbeelding is die van Gerrit Berckheyde uit 1667. Uit de 18de eeuw zijn er onder meer tekeningen van Abraham de Haan en Hendrik Spilman. We weten dat daarop diverse details niet kloppen, maar opvallend is dat beiden de duivenpoort aan de zuidwestkant weergeven met op het dak een kleine dakkapel. Bij Berkheyde is rechts op het dak van de duivenpoort een puntje zichtbaar dat goed de dakkapel zou kunnen zijn. En daarin kunnen dan de invliegopeningen gezeten hebben. Een vergelijkbaar dakkapelletje is nu nog te zien op een duivenzoldertje bij de Fraeylemaborg in Slochteren.

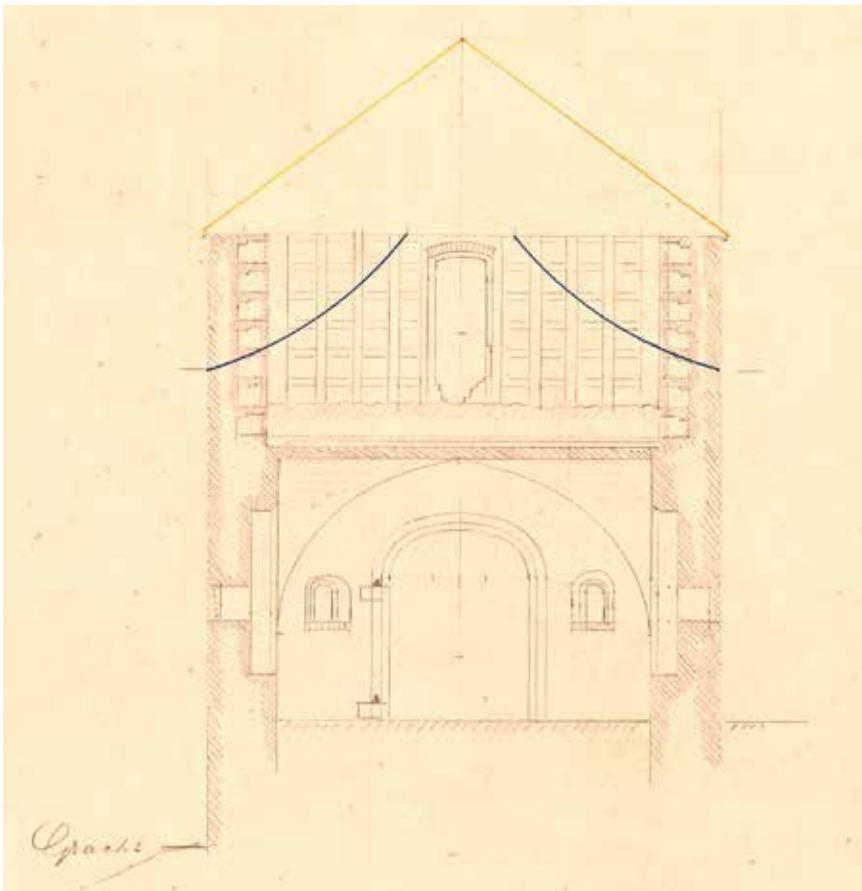
▲ 19de-eeuws duivenzoldertje boven een secreet bij de Fraeylemaborg in Slochteren. In het opstaande geveltje onder de driehoek zitten drie invliegopeningen.

Bij Berckheyde ontbreken de deuren in de poort of ze staan eventueel naar binnen toe open. De afgebeelde onderdoorgang maakt de naam 'poort' toepasselijker dan die vandaag de dag is.

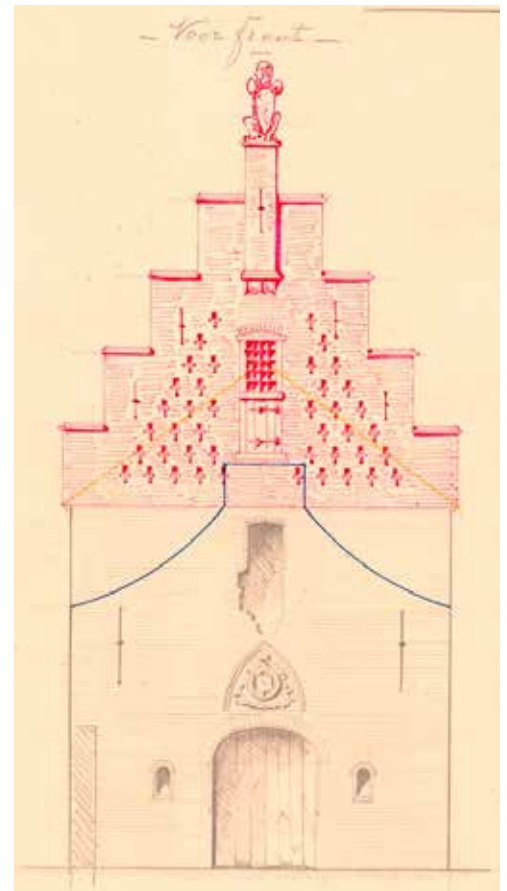
Op tekeningen van de duivenpoort uit 1847 is het dakkapelletje verdwenen, net als de schoorsteenvormige top van de gevel.

▲ Aanzicht noordwestgevel in 1847, tekening bewaard bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

▲ Doorsnedetekening van de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving van de bestaande toestand in april 1907.

▲ Bij de verbouwingstekeningen van 1907 is ook in roze geschetst hoe de poort er vroeger uitgezien kón hebben. Deze weergave is te beschouwen als fantasie.

Aanpassing in 1907

In 1810-1811 is het echte Oude Slot, het kasteel dus, gesloopt. De bijgebouwen bleven staan. In 1816 kocht 'ambachtsheer' Marten Adriaan Beels (1790-1859) het Oude Slot (exclusief het linker bouwhuis, zie foto 1947), maar inclusief de heerlijke rechten. Die rechten waren na 1795 (Bataafse Revolutie) vrijwel inhoudsloos geworden, maar de term ambachtsheer of heer van Heemstede bleef nog lang gebruikt worden. Na Marten Adriaan Beels werd zijn zoon Herman Hendrik Beels (1827-1916) de ambachtsheer. Hij was het die in 1907 de duivenpoort liet aanpassen. Bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn daarvan interessante tekeningen bewaard gebleven die bovendien bewijzen dat de duivenpoort inderdaad in gebruik geweest is voor het houden van duiven. In de doorsnedetekening van de

in 1907 bestaande toestand zijn vakken aangegeven die bouwhistoricus Maarten Enderman met zekerheid betitelt als nestvakken voor duiven. Enderman vermoedt dat de duiven vooral gehouden zijn voor de mest, maar vast ook wel voor vlees of een eitje. En natuurlijk uit prestige, het houden van duiven was immers een heerlijk recht.

Vermoedelijk is ergens tussen 1847 (zie tekening) en 1907 het dak heel slecht geworden of zelfs ingestort. De blauwe lijn in de tekening is de 'voorgenomen herstelling door H.H. Beels, april 1907, gedeeltelijke afbraak', de gele lijn is de 'aanbevolen afdekking door bureau monumenten'. Dit 'bureau monumenten' was de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving (1903-1918), voorloper van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. We

▲ *Links de blootgelegde fundamenteën van het kasteel in 1947 (1), 2. toegangspoort vanaf de in 1947 nog aan te leggen Ir. Lelylaan, 3. rechterbouwhuis (Nederhuys), 4. de destijds ontmantelde Vredesbrug, 5. de met klimop overwoekerde duivenpoort, 6. linker bouwhuis (boerderij), 7. woonhuis, gebouwd in 1911, tot 2023 het Theehuis.*

weten niet of Beels de dienst zelf benaderd had voor advies.

In 1907 was Herman Hendrik Beels inmiddels 80 jaar. In 1910 schonk hij het historisch zeer waardevolle archief van de ambachtsheerlijkheid aan de gemeente Heemstede.

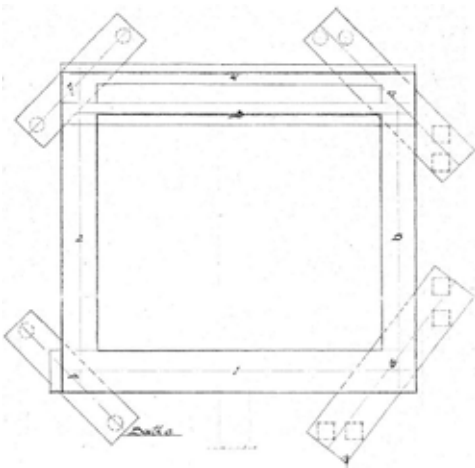
Aankoop in 1947

In de eerste decennia van de 20ste eeuw haalt het Oude Slot af en toe de krant als schilderachtig stukje Heemstede, waar helaas de Vredesbrug er steeds troostelozer en bouwvalliger bij ligt. In 1921 staat het hele complex al op een voorlopige monumentenlijst. In 1927 wijst de Vereniging Haarlem dringend op de noodzaak van behoud en restauratie. In 1934 wordt in de Heemsteedse raad gesproken over de wenselijkheid van een monumentenverordening en de bescherming van onder meer het Oude Slot. Een van de vragen daarbij is hoe je dat doet, als het te beschermen object in particuliere

handen is. Mede door crisis en oorlog laat verdere actie op zich wachten.

Maar dan wordt het 1947, een jaar waarin veel gebeurt. In augustus 1947 koopt de gemeente Heemstede van de familie Beels voor 150.000 gulden de grond van het Oude Slot met alle gebouwen, behalve het rechterbouwhuis (Nederhuys) dat eigendom is van Michiel Erens. Datzelfde jaar nog wordt er archeologisch onderzoek gedaan en worden de fundamenteën van het gesloopte Huis te Heemstede blootgelegd. 1947 is ook het oprichtingsjaar van de Historische Vereniging Heemstede-Bennebroek. De eerste boekuitgaven van de nieuwe vereniging waren drie boeken over Adriaan Pauw en het Oude Slot (1948, 1949 en 1952).

Op luchtfoto's uit 1947 zien de opgegraven fundamenteën er indrukwekkend uit, maar de Vredesbrug en de walmuur zijn vervallen en de duivenpoort is geheel overwoekerd. In 1948 zegt het Rijk subsidie voor restauratie van het

▲ *Tekening van de fundering van de duivenpoort uit 1965, volgens hetzelfde uitgangspunt als in 1958. In 1966 werd alles nog eens zorgvuldig nagerekend door een adviesbureau voor bouwkundige constructies.*

▲ *De zuidwestgevel van de duivenpoort na de instorting, 1959.*

hele complex toe. In 1950 maakt restauratiearchitect A.A. Kok uit Amsterdam een restauratieplan, waar het rijk in 1955 mee instemt. In 1956 koopt de gemeente het rechterbouwhuis met toegangspoort van de erven Erens.

Misrekening

In afwachting van de subsidie door Rijk en Provincie financierde de gemeente de restauratie zelf. In december 1957 begon aannemer P.G.M. van der Putten met de eerste fase, de verbouwing van het rechterbouwhuis. In augustus 1958 stemde de gemeenteraad in met een krediet van 31.800 gulden voor de tweede fase, de consolidatie en het herstel van respectievelijk de toegangspoort, de walmuur en de duivenpoort.

Bij de duivenpoort moest de fundering geheel worden vernieuwd. De restauratie werd voorbereid door de dienst Openbare Werken, met advies van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. Plan was om de muren te stempelen, buiten de vier hoeken betonnen funderingspalen te slaan en dan vervolgens de hoeken uit te graven en betonnen funderingsbalken (kespen) onder de hoeken te schuiven (zie tekening). Helaas veroorzaakte het heien van de palen nieuwe scheuren en de aannemer moest overgaan op een tril-

lingvrij, hydraulisch heisysteem. Maar het kwaad was al geschied, de poort stortte in en het werk werd stilgelegd. Er werd prikkeldraad omheen gezet met een bord met de tekst 'Levensgevaarlijk'.

Afronding restauratie

Wederom duurde het een aantal jaren, maar in 1965 ging de restauratie verder. Eind 1968 werden de werkzaamheden op het terrein van het Oude Slot afgerond en nam weverij De Ploeg uit Brabant z'n intrek in het rechterbouwhuis. In 1973 werd het hele complex een rijksmonument. Het terrein rondom moest nog ingericht worden en er was geen omheining. In 1978 klaagde Ben van Tongeren, de toenmalige voorzitter van de HVHB, over vandalisme en vuurtjes stoken. De raampjes van de duivenpoort werden regelmatig ingegoooid en de Vredesbrug werd als klimrek gebruikt. In datzelfde jaar werd het Oude Slot cultureel centrum, werd er een hek geplaatst en verbeterde de situatie.

Gebruik duivenpoort

Uit de bouwtekening van 1907 kunnen we met zekerheid concluderen dat de zolder van de duivenpoort gebruikt is om duiven te houden. Hoe lang dat

▲ *Na de restauratie kwam er na meer dan honderd jaar weer water in de slotgracht. Die was drooggevalen na de drooglegging van het Haarlemmermeer in 1852.*

gebeurde weten we niet. De beneden-ruimte is op allerlei manieren gebruikt. Onder het gemetselde gewelfde plafond hebben van circa 1630 tot 1645 beelden van Apollo, Mercurius, Mars, Venus, Bacchus en Ceres gestaan. Nicolaas Pauw (1607-1640) had de beelden gekocht tijdens zijn huwelijksreis in Italië en als geschenk gegeven aan zijn vader Adriaan Pauw (1585-1643). Mogelijk hebben ook op de consoles aan de buitenkant kleinere beelden gestaan.

Van september 1795 tot 1802 is de duivenpoort gebruikt als opslag van de wapenborden die in juni 1795 vanwege de scheiding van kerk en staat in de Bataafse Republiek uit de Oude Kerk in Heemstede verwijderd moesten worden. Dat suggereert dat er toen in ieder geval deuren in de poort zaten.

In de jaren '30 gebruikte Leen Lekx, die zijn boerenbedrijf had in het linker bouwhuis, de duivenpoort als paardenstal en eind jaren '30 maakte Lex Beels (1916-2005) er zijn zomerverblijf van.

Herbestemming Oude Slot

Vanaf 2004 exploiteerde de Post Verkade Groep het Oude Slot als locatie voor evenementen en huwelijken, met daarnaast nog het Theehuys. In november 2023 heeft de gemeente het huurcontract niet langer verlengd en startte de zoektocht naar een nieuwe bestemming. In het voorjaar van 2025 werd een intentieverklaring met kinderopvang Kindergarden getekend en in december werd die bekrachtigd. Het is de bedoeling dat een aparte partij het Theehuys als horecavoorziening gaat exploiteren en mogelijk wordt de duivenpoort weer in gebruik genomen als locatie voor huwelijksceremonies. De HVHB zou graag zien dat een deel van het Nederhuys en eventueel ook de duivenpoort een museale functie zouden krijgen. In ieder geval is de hoop dat het terrein op niet al te lange termijn weer toegankelijk wordt voor wandelaars en bezoekers.

▲ *Het wapen van Adriaan Pauw met vier kwartieren draagt het jaartal 1636 en is dus niet direct bij de bouw ingemetseld. De kleuren zijn pas veel later aangebracht, tussen 2014 en 2021.*

Zeker vanaf 1910 en mogelijk al eerder raakte de duivenpoort overgroeid met klimop. Op de foto's van 1947 is hij volkomen overwoekerd.

Tijdens de periode weverij De Ploeg (1968-1977) en de jaren als cultureel centrum (1977-2005) werd de duivenpoort vermoedelijk gebruikt als opslagruimte.

In 2005 investeerde de gemeente samen met de Post Verkade Groep in de inrichting van het gebied rond het Oude Slot (parkeerplaats, toegangsweg, wandel- en fietspaden, waterpartijen en tuin). Het Oude Slot werd een populaire trouwlocatie, vanaf 2021 ook voor de huwelijksvoltrekking zelf in de duivenpoort. Op 1 november 2023 werd de

huurovereenkomst niet meer verlengd en vanaf 1 januari 2026 krijgt het Oude Slot een nieuwe gebruiker. Het is de bedoeling dat de duivenpoort daarbij opnieuw als trouwlocatie gebruikt kan worden.

Bouwhistorische beschrijving

Erfgoedadviseur Natasja Hogen beschrijft in haar bouwhistorische verkenning uit 2023-2025 de materialen van de duivenpoort. De steen is een gemêleerde Dordtse steen, voorzien van een snijvoeg (kalkvoeg), gemetseld in kruisverband. Naast de houten strokendeuren zitten kleine vensters, 2 x 3 ruitjes met roedeverdeling. In de geveltop een verticaal houten luik. Het houtwerk in de gevel, zo oordeelt Natasja Hogen, lijkt in 1965 niet te zijn vervangen en de detaillering van vensters, poort en kozijnen stamt waarschijnlijk uit de bouwtijd. Al het houtwerk is blank gelakt. Bij de restauratie van 1965 zijn de smeedijzeren gevelankers nieuw aangebracht en ook de dakbedekking van oude holle pannen op het geknikte zadeldak. In beide zijmuren zit een smalle vensternis met in de zuidwestgevel daaronder een kleine gemetselde console en links daarvan een natuurstenen console.

Het interieur is één open overwelfde ruimte. Onder de houten zoldervloer bevindt zich een gemetseld kruisgewelf, net als de gevels in Dordtse steen. De natuurstenen vloer is deels aangeheeld bij de restauratie van 1965 en heeft een rand van klinkers. Mogelijk is de natuurstenen vloer van 1620, maar het kan ook dat de poortdoorgang oorspronkelijk een klinkervloer had.

Belangrijkste bronnen

www.historischeduiventillen.nl
<https://nha.courant.nu>
www.delpher.nl
<https://bouwtekeningen.heemstede.nl>
 Natasja Hogen, *Bouwhistorische verkenning Duivenpoort en Vredesbrug*, Driehuis 2025.
 Cees Peper en Marloes van Buuren, 'Boerenbedrijf bij het Oude Slot', in: *HeerlijkHeden* 161, 2014.
 J.C. Tjessinga, *Het slot van Heemstede onder Adriaan Pauw*, Heemstede 1949.
 H.J. Verkouw, 'Een terugblik op de restauratie van Het Oude Slot', in: *HeerlijkHeden* 44 (Nieuwsbrief), 1985.

Met dank aan bouwhistoricus Maarten Enderman.